

Марина Олексіївна Черниш,
молодший науковий співробітник
відділу моніторингу обдарованості
дітей та молоді
Інституту обдарованої дитини
НАПН України
м. Київ, Україна

УДК 37.013.76

ПОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ НА СТРУКТУРУ ХАРАКТЕРУ ОСОБИСТОСТІ

Стаття посвячена теоретическому аналізу проблеми изучения структури характера личности. В статье рассматриваются взгляды отечественных ученых о характере личности, его развитии, структуре, чертах характера.

Ключевые слова: характер, личность, характерология, структура характера, черты характера.

The article is devoted to theoretical analysis of the problem of character studies of the structure of personality. The article discusses the views of local scientists about the nature of personality, its development, structure, and character traits.

Key words: character, personality, characterology, structure character traits.

Кожна людина відрізняється від будь-якої іншої своєю індивідуальною психологічною своєрідністю. Ми використовуємо характер для визначення людської індивідуальності, того, що відрізняє дану людину від усіх інших, що робить її унікальною.

«Характер – це втілення стійких особистісних спрямованостей, тенденцій, які людина реалізує в діяльності і фіксує як постійно значущі спрямування у житті» [1].

Філософсько-психологічна концепція С.Л.Рубінштейна визначає природу вчинку через «відношення людини до світу й інших людей, що становить внутрішній зміст особистості» [8]. На думку С.Л. Рубінштейна, характер виражається в установках і значущих відносинах особистості, які регулюють всі прояви людини. Тому головне питання при визначенні характеру, це питання про значущі для людини цілі і цінності, які відбивають ту або іншу сферу взаємин людини зі світом. У характері проявляється визначеність людини, як суб'єкта діяльності, що, певним чином, ставиться до світу, до людей і до самого себе. Стає зрозумілою твердість і наполегливість щодо значущих відносин і безхарактерність, індиферентність щодо незначущих. Поведінка визначається цілісною системою відносин, у якій існує певна ієрархія. Характер визначається набором цінностей, що виражаються у відносинах особистості до світу, людей або самої себе. Таким чином, характерологічними є ті властивості особистості, які виражають систему відносин людини й накладають певний відбиток на її поведінку. С. Л. Рубінштейн розглядає систему

відносин, як механізм особистісної саморегуляції. Сприйняття світу й поведінка людини є функцією змісту її свідомості (цінностей, відносин). У міру розвитку самосвідомості й набуття життєвого досвіду відбувається процес переосмислювання життя, переоцінка цінностей. Центральною сенсоутворюючою характеристикою особистості й критерієм її нормально-го морального розвитку є спосіб її відносин до іншої людини, як до самоцінності, реалізація якого залежить від здатності особистості до децентрації, самовіддачі, любові. Таким чином, показником духовно-морального аспекту відносин особистості виступає її здатність до морального вибору, до моральних вчинків.

Отже, в основу характеру полягає система відносин особистості до світу, до людей і до самої себе. Вивчити й зрозуміти таке складне ціле, як характер, не можна, не виділивши в ньому типових проявів (рис характеру). Риса характеру – це звична, стійка форма реагування, поведінки або ставлення. Риса характеру яскраво проявляються в ситуації вибору дій або способів поведінки. На думку І. Канта, характер – це форма поведінки, що забезпечує захист наявної структури мотивів і вибір у проблемній ситуації [4]. Характер захищає структуру мотивів.

Більш слушним у розумінні структури особистості О.К.Дусавицький вважає підхід до її опису С. Л. Рубінштейна та його послідовників, за яким особистість визначається, як здатність до вибору власної поведінки, що здійснюється на трьох рівнях ієрархічної структури особистості – погребовому, свідомості і поведінки. Цими елементами структури, які виконують

інтегративну функцію, є поняття інтересу, ідеалу і характеру. Як проголошує О. К. Дусавицький, «на перетині цих структурних утворень фокусується ядро особистості» [2].

Обговорюючи характер, як елемент структури особистості, О. К. Дусавицький визначає його, як «здатність особистості до реалізації ідеалу. Характер – ідеал, втілений у дії, в цьому його основна функція» [3].

Завдяки характеру людина визначає, об'єктивізує себе у світі, переживає й усвідомлює у реальній дії свою цінність, набуває здатності «вийти з себе», зробити «об'єктом аналізу власну позачуттєву природу» [3].

Разом з тим, «характер виявляється у вчинках, тобто, у діях, в яких провідним є практичне відношення особистості до інших людей» [2].

Характер О. К. Дусавицьким розглядається у трьох аспектах (площинах) – діяльнісному, пізнавально-реалізуючому, моральному.

Перший аспект характеру визначає його втілення, відповідно до чого виділяється ієрархія цілей дій в їх предметному зіставленні.

У другому аспекті аналізу відображається ступінь визначеності характеру, вираженості його в особистості, те, наскільки людина здатна вийти за межі заданого, «поставити над абиякою діяльністю», якою є її здатність до творчого акту, створення і відстоювання принципово нового, відповідно до цього можна говорити про наявність характеру або про безхарактерність, як нездатність до реалізації ідеалу, про цілісність характеру, про його стійкість [3].

Третій аспект характеру висвітлює моральні способи самоствердження особистості, «покладання нею своєї визначеності»... «Характер виражається не тільки у формі поведінки, але і в її змісті» [3].

О. К. Дусавицький поділяє погляди С. Л. Рубінштейна на вчинок, як на «одиночку особистості», адже «характер виявляється у вчинках, тобто, в тих діях, в яких провідним і визначальним є практичне відношення діючої особи, як суб'єкта до інших людей» [3]. У цьому контексті характер, як і вся особистість, виявляє себе в ситуації вибору між можливими альтернативними формами поведінки і діяльності – між бажаним і належним, між потребою й інтересом, між метою, пов'язаною із задоволенням потреби та ідеалом тощо.

Цікавою є думка О. К. Дусавицького про те, що вибираючи поведінку, людина вибирає себе, як особистість, адже «характер виявляє свою необхідність в ситуації вибору мети, способів, засобів, пов'язаних з реалізацією інтересів та ідеалів, що забезпечують цілісність особистості ... вчинок завжди пов'язаний з ризиком – в цьому якраз і виявляється характер» [3].

Розглядаючи розвиток характеру, вчений пов'язує його, передусім, з розвитком інтересів і ідеалів, в умовах здійснення вчинків, альтернативного вибору, узагальнення досвіду такого типу життєдіяльності, за якого нормою існування особистості постає понаднормативна активність, а досвід такої активності фіксується в особливих одиницях, які називаються рисами характеру. Отже, розвиток характеру – «це

усвідомлення, генералізація рис, що переводить характер з одного рівня на інший, із ситуативності його прояву до стійких форм життєдіяльності відповідно до інтересів та ідеалів» [3].

Проведений О. К. Дусавицьким аналіз структурних компонентів особистості дає відповідь на принципове запитання педагогіки стосовно того, що треба формувати в процесі виховання. На це запитання він відповідає з усією конкретною предметною визначеністю: «Метою виховання особистості є формування її інтересу, ідеалу і характеру. Тільки визначившись у конкретних цілях виховання, педагогіка повинна задати психології наступне питання: як здійснити процес їх формування?» [3].

Погляд на характер, як індивідуальне сполучення властивостей особистості, що виражають ставлення людини до дійсності й проявляються в її поведінці, дає ключ до розуміння структури характеру, як сукупності рис, а також послідовності їх формування в онтогенезі. Б. Г. Ананьєв, ґрунтуючись на тому, що першою провідною діяльністю в онтогенезі дитини є безпосередньо-емоційне спілкування з навколишніми, вважає, що першим в процесі характероутворення виникає ставлення особистості до інших людей, яке, закріплюючись у життєдіяльності, перетворюється в найбільш загальну рису характеру – комунікативність. Людина стає суб'єктом відносин, у міру того, як вона розвивається в життєвих ситуаціях, як об'єкт відносин з боку інших людей [6]. Ставлення до людей виступає в таких рисах характеру, як симпатія, уважність, доброзичливість тощо. Протилежністю цих рис є замкнутість, безтактність, ворожість. Таким чином, сам онтогенез задає певну послідовність у формуванні рис характеру.

У свою чергу, комунікативні риси характеру стають внутрішньою підставою для формування інших рис – предметно-діючих (ділових). Якщо звернутись до онтогенезу психічного розвитку дитини, то легко переконатися, що безпосередньо-емоційне спілкування дитини, замінюється провідною предметною діяльністю, яке становить основу для формування відповідних особистісних властивостей. Вони формуються на основі відносин, що виникають між суб'єктом і навколишнім предметним середовищем. Прийняття суб'єктом цих відносин у якості особистісно-значущих сприяє формуванню інтелектуальних, вольових і ділових властивостей особистості. Наступне їх закріплення, сприяє формуванню відповідних стійких рис характеру, таких, як працьовитість, сумлінність, наполегливість або протилежних їм – лінощах, недбалості, пасивності. Розвиток характеру пов'язаний з розвитком здібностей дитини, оскільки формування таких рис характеру, як ініціативність, рішучість, організованість, наполегливість відбувається в тій же діяльності, у якій формуються і її здібності. Розквіт здібностей пов'язаний з умінням наполегливо долати труднощі, не падати духом під впливом невдач, організовано працювати. У процесі праці розвивається працьовитість, як риса характеру.

Третя система відносин – це ставлення особистості до самої себе. Вони формуються пізніше за інші, що

обумовлено пізнім становленням Я-концепції й само-свідомості. Людині потрібен значний досвід усвідомлення себе суб'єктом поведінки, щоб відносини до себе перетворилися в рефлексивні властивості характеру. Вони найбільш тісно пов'язані з цілями життя і виконують функцію самовідношення, саморегулювання й саморозвитку. Ставлення до самого себе проявляється в самооцінці своїх дій. Твереза самооцінка – одна з умов удосконалення особистості, що допомагає виховувати в собі такі риси характеру, як скромність, принциповість, самодисципліна. Негативними рисами характеру є егоцентризм, гордість й марнославство. Людина, що має ці риси, звичайно, мимоволі створює конфліктні ситуації. Інша небажана крайність у характері людини – конформізм, боязкість у висловленні своїх позицій, у відстоюванні своїх поглядів. Скромність і самокритичність повинні сполучатися з почуттям людської гідності.

Нарешті, четверта система відносин особистості в контексті її духовного розвитку – це відносини з Богом, які визначають формування духовно-моральних оцінок (категорії «гарний», «поганий», «добрий», «злий» та ін.) і духовно-моральних якостей особистості. Саме ці властивості завершують структуру характеру й визначають його цілісність.

Теоретичні погляди на особистість, її психічні явища і функції в інтегративному зв'язку потребують доповнення у тих випадках, коли йдеться про практичну користь психологічних знань, про необхідність практичного їх використання. Саме таку роль має відігравати, на думку О. Кульчицького, характерологія, яка має своїм предметом «відмінності й особливості психічних цілостей, тобто структур» [5]. У характерології термін «характер» вживається у значенні індивідуальної психічної своєрідності людини. Для впорядкування безлічі психічних властивостей у характерології доцільно, за О. Кульчицьким, використовувати поняття типу, з яким тісно пов'язано поняття психічної диспозиції.

У розумінні психічної диспозиції О. Кульчицький солідарний з провідними європейськими психологами. Тому під диспозицією він розуміє відносно константні схильності особистості до переживання певного душевного змісту (за Лершем) або тривкі спрямованості психічного життя (за Крюгером), або потенційні властивості психіки (за Штерном). Психологічний же тип визначається ним, як окреслений ієрархічним упорядкуванням таких диспозицій.

Вчений підкреслює, що «характер – це не звичайна сума існуючих психічних диспозицій, а структурне впорядкування і зв'язок підрядних та надрядних властивостей навколо якогось «ядра властивостей», що їх називають домінантами характеру.

Таким чином, характерологічна діагностика скеровує до структурного з'ясування проблеми характеру й ним завершується. Індивідуальна своєрідність структури, що зветься характером, стає зрозумілою лише тоді, коли здійснено, як вважає Лерш, структурне «пояснення надрядних і підрядних властивостей характеру навколо його домінант, визначальних прикмет» [5, с. 90-91].

О. Кульчицький приєднується до думки німецького психолога Клагеса, що при розумінні характеру слід розрізняти: 1) властивості матерії чи матеріалу, характеру (інтелігентність, пам'ять, спостережливість, сила волі, рухливість, почуттєвість тощо); 2) якісну змістовність характеру (спрямування відданості, самопосягати – любов, співчуття, жага до знання й справедливості, прямування до самоствердження); 3) поєднання властивостей характеру, його тектоніку (внутрішня гармонія чи дисгармонія, злагода, чи роцелленість, розбіжність, чи руйнація психічних диспозицій); 4) специфіку взаємозв'язків певних прикмет характеру – структурні властивості (особистісна збудженість волі, жвавість почуттєвості й готовність у чомусь вирізнятися) [5].

Структурне розуміння побудови характеру за Клагесом дозволяє визначити розподіл характерів на різні типи. О. Кульчицький погоджується з типологією Клагеса і розглядає три їх типи – психологічний, психофізіологічний та психокосмічний, залежно від того, що покладено в основу головного поділу: психічні властивості, властивості психічні у поєднанні з фізичними чи відношення душі до світу космосу [7].

Отже, з вищесказаного може зробити такі висновки: характер формується на протязі всього життя; характер визначається ставленням людини до суб'єкта діяльності, тобто до світу, до людей і до самого себе; структура характеру складає сукупність рис і послідовність їх формування в онтогенезі; характер виступає одночасно результатом попереднього і початком наступного розвитку особистості.

Використані літературні джерела

1. *Абудьханова-Славська К. К.* Філософсько-психологічна концепція С. Л. Рубінштейна / Абудьханова-Славська К. К., Брушлинський А. В. : К 100-літтю со дня народження. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
2. *Дусавицький А. К.* Психологія личности: [Учебно-метод. рекомендации для студ. ф-та психологии] / А. К. Дусавицький – Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2001. – 20 с.
3. *Дусавицький А. К.* Развитие личности в учебной деятельности / А. К. Дусавицький – М. : Дом педагогики, 1996. – 208 с.
4. *Кант И.* О характере как направлении мыслей / И. Кант // Психология личности. – Г.: Изд-во МГУ, 1982.
5. *Кульчицький О.* Основи філософії і філософських наук (рукопис 1949 року) / Упоряд. А. Карась. – Мюнхен-Львів: Український Вільний Університет, 1995. – 164 с.
6. Психологія личности в работах отечественных психологов / Сост. Л. В. Куликов. – СПб.: Питер, 2000. – 480 с.
7. *Рибалка В. В.* Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: [Навч. посіб.] / В. В. Рибалка – Одеса: Букаєв В. В., 2009 – 575 с.
8. *Рубинштейн С. Л.* Проблемы общей психологии. / С. Л. Рубинштейн – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.